

Ιδρυτής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθυντής: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΕΝΔΟΞΟΣ ΜΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΙΣΜΟΣ *

"Άλλη πάλι παρατήρηση είναι τούτη: πώς όλοι οι Κορυφαίοι, οι χρονικά αλληλοδιάδοχοι, στον τρόπο της έπαφης τους και του άγκιστρώματος της ποίησής τους ή της δημιουργίας τους προς κάποιον τομέα της παράδοσής μας, δεν μπόρεσαν ν' αποφύγουν την εφαρμογή κάποιου προγράμματος, κάποια συνταγής. Και η Ποίηση και η καλλιτεχνική δημιουργία, όταν υπακούει σε οποιοδήποτε πρόγραμμα, χάνει ένα μέρος της ποιότητάς της, της αγνότητάς της, γιατί παραδίνεται κατά κάποιο ποσοστό σε κάποια συναλλαγή ή συμβιβασμό. Θυσιάζοντας την ανιδιοτέλειά της, το χαρακτήρα της απόλυτης και άδολης *gratuité* που πρέπει να έχει, θυσιάζει και μέρος της ποιότητάς της. Σ' όλες αυτές τις διαπιστώσεις μου ο παράγοντας «κακή πίστη» πρέπει να τονίσω πώς απουσιάζει ολότελα. Ούτε διανοήθηκα καν, πώς ό,τι έγινε δεν έγινε όχι μόνο με απόλυτη καλοπιστία, αλλά πολλές φορές και μ' ένθουσιασμό, με όρμη, με θυσία ολόκληρης ζωής στη θεραπεία της Ποίησης. Με συγκίνηση πρέπει να βλέπομε όλες τούτες τις σεβαστές μορφές, άλλο αν μαζί μας γεννιέται συχνά και συναίσθημα λύπης, που σπαταλήθηκε κάτι, πολύ ή λίγο, από τον ένθεο ζήλο, για επιδιώξεις λειψές ή έντοπισμένες, κι' όχι απλωμένες στις σωστές περιοχές.

Αρχινώντας από τον ίδιο το Σολωμό, τον Πατριάρχη της Ποίησής μας, τον προφητικό τουτόν όπαδό της αγνής ποίησης στη σημερινή έκδοχή του δρου, δεν μπορούμε να μη διακρίνομε (ούτε ώφελει σε τίποτε να κάνει κανείς θεληματικά τον άόμματο) βημαβήμα τη μεταγραφή του Ιταλικού προγράμματος που έφάρμοσε, τη μετάγγιση ενός συστήματος που και στον τομέα της γλώσσας και στον τομέα των Ιδανικών είχε πολλά τα κοινά με μας, από την Ιταλική του καταγωγή στις έλληνικές συνθήκες. Έφαρμόσθηκε σοφά και με περίσκεψη και με ακριβολογία μαθηματική ή αναλογία. Στη γλώσσα, είχε προηγηθῆ ο Ντάντε και η στεφανωμένη του προσπάθεια. Στα Ιδανικά, η έλευθερία, φουντωμένο ύλικό ποίησης στον δυναστευόμενο Ιταλικό λαό, ηῦρε την αντίστοιχία της στο έλληνικό έθνικό ξεσήκωμα. Στη δημοτική ποίηση, ο εύκολότερος τρό-

πος να προσεγγίση τη γλώσσα που δεν κατείχε (γλωσσικό μέρος), κι' η απλότητα, μαζί με τη μουσικότητα, σε παιδική αγνότητα ύψωμένες, στοιχεία ρωμαντικώτατα. Άλλά και η θρησκευτικότητα ήταν πολύ διαχυμένη στην Ιταλική ποιητική παράδοση· μονάχα που ήταν θρησκευτικότητα προσαρμοσμένη στη δυτική Έκκλησία, και τέτοια του την είχε έμφυσησει ο σπουδαίος δάσκαλος και φίλος του Ιερωμένος. Για να χρησιμοποιηθῆ και τούτο το πολύτιμο ρωμαντικό και λαϊκό στοιχείο, έπρεπε να μεταγγισθῆ, να αναπροσαρμοσθῆ κι' αυτό στις έντοπιες συνθήκες, «ν' άσπασθῆ την όρθοδοξία». Και βλέπομε καθαρά την αναπροσαρμογή (ξένη προς οποιαδήποτε ένσυνείδητη άναδρομή στο Βυζάντιο) συγκρίνοντας τα Ιταλικά θρησκευτικά τραγούδια του Σολωμού με τα κατοπινά του έλληνικά, τα δαφνόκλαρα, οι μυρτιές, το Χριστός Άνέστη, Ψηφιδωτά, που οι ψηφίδες τους φαίνονται πώς δεν είναι καλά άρμωσμένες και συγκολλημένες και όπου η πίστη δεν βγαίνει από την ψυχή, αλλά είναι ένα επί πλέον χρήσιμο ύλικό στη συνταγή.

Ύστερ' από την πολύχρονη αναπροσαρμογή της Ιταλικής έμπειρίας, μπήκε ο Ποιητής μας στο δεύτερο μέρος του προγράμματός του, το μεταφυσικώτερο, την εφαρμογή μιας μεταγενέστερης και στοχαστικώτερης έμπειρίας, της Γερμανικής. Όπου την αρχική παιδικότητα, δροσιά και απλοϊκότητα διεδέχθηκε η ποιητική άφαίρεση κι' οι μεταφυσικές τάσεις (Έλ. Πολιορκημένοι, Πόρφυρας, Γυναίκα της Ζάκυθος). Έπρεπε νάταν, καθώς ήταν, μεγάλη έμφυτη ποιητική μορφή ο Σολωμός, για να μπορέσει ν' άνθέξει η Ποίηση σε τέτιους μεθοδικούς πειραματισμούς. Άλλά κι' η ζημιά που φέραν δεν είναι μικρή. Το γεγονός που δεν κατώρθωσε να ολοκληρώσει, ν' άρτιώσει τίποτε, όφείλεται κατά κάποιο μέρος στην ίδιουσυκράσια του ποιητή, αλλά και κατά κάποιο άλλο, στις άνησυχίες της ένσυνείδητης πορείας του, για την άκριβέστερη και καλλίτερη εφαρμογή των θεωριών που τον λυμαίνοντο επάνω στην ποιητική πράξη.

Ο Παλαμῆς άργότερα την ποίησή του την υπόταξε από τη μιά μεριά στα γλωσσικά κελεύσματα του ψυχαρισμού, έταξε δηλαδή για σκοπό του, με όλο το φανατισμό της ψυχής του, ν' αποδείξει, πώς η ψυχα-

* Συνέχεια άπ' το τεύχος 499 και τέλος.

ρίκη γλώσσα μπορεί ν' αποβή όργανο ποιητικό, σέ πείσμα τής αντίδρασης. Κι από τήν άλλη μεριά, σά μεγαλόπνοος ποιητής πού ήταν, τράβηξε στήν εφαρμογή ένός άλλου προγράμματος, εργαστηριακά κι αύτου καταρτισμένου, πού θ' άγκάλιαζε τήν ελληνική παράδοση σ' όλες τής τής φάσεις, αρχαίες, βυζαντινές, μεταβυζαντινές τής σκλαβιάς, σύγχρονες, μέ τά δράματα τής Αθηνάς και τής Αγίας Σοφιάς, μέ τς προεκτάσεις σ' όλες τς έσχατιές του Αίμου, όπου έφτασε βυζαντινός πολεμιστής, ή σ' όλες τς έσχατιές του κόσμου, όπου έφτασε ή δημιουργική κι έξερευνητική άνησυχία του Έλληνα. Πραγματικά ύμνήθηκε όλόκληρη ή χώρα, οι θάλασσές τής, τά νησιά τής, ή φύση τής, μέ τρόπο έγκυκλοπαιδικό, χωρίς καν ό ποιητής ν' αγαπήσει άμεσα τή φύση, παρά μόνο υπακούοντας στήν έγκεφαλική έθνική προσταγή. Το θεληματικό δέσιμο του Παλαμά μέ τήν έθνική παράδοση, έκτεινομένη φαινομενικά αλλά για τουτο έπιπόλαια, σέ όλες τής τής φάσεις, βρίσκει κάτι άρκετά συγγενικό παράλληλο μέ τή μουσική του Καλομοίρη, και τήν έκμετάλλευση των έθνικών μοτίβων (δημοτικών και θρησκευτικών) μέσα σέ μιá φανταχτερή και νεότροπη για τήν έποχή πού πρωτοφανερώθηκε έννορχήστρωση, ιδίως νεορωσικής έμπνευσης, μέ βαγνερική έπιρροή. Άλλά τήν ίδια, μέ τά ίδια έθνικά αποτελέσματα, έντύπωση μάς δίνει κι ό Γκλαζούνωφ, όταν μεταχειρίζεται ελληνικά μοτίβα, χωρίς γι αυτό τό λόγο νά τόν υιοθετήσει ή ψυχή μας σά συνθέτη τής ελληνικής φυλής. Καταντά σ' αυτές τς προσπάθειες νά ξεχωρίζει μονάχα ή διεθνής ρωμαντική μορφή, χωρίς άλλο έσωτερικώτερο έπίτευγμα.

Τό καθαρά λυρικό έργο του Άγγελου Σικελιανού βρίσκεται πολύ έσωτερικώτερα δεμένο, κι έπομένως ποιητικά άγνότερα, μέ τήν κράση των πανελλαδικών στοιχείων και παραδόσεων όλων των καιρών, μέ τήν άστέρευτη πορεία των εξέλιξεων τής φυλής, των συνδεμένων άρρηχτα μέ τή φύση, χώμα, χλωρίδα, ούρανó, θάλασσα, πού μάς περικυκλώνουν, μέ τς ψυχές των προγόνων πού κλειούμε μέσα μας. Και τουτο τό φαινόμενο όφείλεται γιατί ό Σικελιανός είναι, ό λυρισμός ζωντανός και προσωποποιημένος και κανένα πρόγραμμα, όσο και νά ήθελε τυχόν νά τό εφαρμόσει, δέ στάθηκε ίκανό νά του άνακόψει τήν πρωτοφανή λυρική του μέθη. Θέλοντας και μή έμεινε δεμένος μέ τήν ποίηση. Όποτε κι όπου βάλθηκε νά φωνάζει κάποιο μήνυμα ξένο από τήν έσωτερική μυστική παρόρμησή του, για λόγους έπικαιρότητας ή γενικώτερης σκοπιμότητας, γίνεται τόσο φανερό πώς ή Ποίηση τόν έκδικείται γιατί τήν πρόδωσε, πού ή έξαίρεση κι ή άπιστία δέ βαραίνει άντίκρου στον όγκο τής πίστης. Τουτο δέ θά πεί πώς ό Σολωμός δέν ήταν τό ίδιο έξαιρετική ποιητική φύση. Θά πεί όμως κάτι άλλο, πώς ό τρό-

πος τής προσήλωσης του Σολωμού στήν εφαρμογή του προγράμματός του ήταν τόσο είλικρινής, δονείτο από τόση πίστη κι αύτός, όσο κι ή ποιητική του παρόρμηση, κι έτσι ή διχοτομημένη πίστη του τραυμάτισε τήν ποιητική του παραγωγή. Ένώ στον Σικελιανό τό έξωποιητικό στοιχείο του στέκεται πάντα αναφομοίωτο και ξένο, και τόν άφίνει άθιχτο.

Και φθάνομε τώρα στο Σεφέρη, τόν Έλύτη, τό Γκάτσο και μιάν ομάδα πολύ νέων ποιητών, πού τελεί φανερά κάτω από τήν έπιρροή των τριών πρώτων. Ο Θεός ξέρει μέ πόση στοργή και μέ πόση αγάπη παρακολούθησα τά έργα τους από τήν πρώτη άρχή πού φανερώθηκαν. Ο Θεός κι οι άνθρωποι, γιατί πρώτος και πολλές φορές μόνος έσπευσα τους στοχασμούς μου νά τους κηρύξω δημόσια. Για μερικά τους από τά πρώτα τραγούδια ή στοργή κι ή αγάπη έφτασε μέχρι θαυμασμού, γιατί ήταν χαρά και ανακούφιση νά συναντά κανένας τήν άγνή ποίηση, προσφερμένη μέ δλη τή χλιδή του καινούργιου τής τρόπου αλλά και μαζί μέ τήν απλότητα τής άπόλυτης άνιδιοτέλειας: όταν έτσι προσφέρεται ή τέχνη τήν δέχεσαι τό ίδιο σαν προσφορά αγάπης και μέ ίσην αγάπη τήν προαπαντάς. Για τουτο δέν μπορώ νά κρύψω κάποια πίκρια πού μου φέρνει ή ποιητική εξέλιξη τούτων των ποιητών. Ο Σεφέρης κι ό Έλύτης είναι άναμφισβήτητο πόσο κι από τή φύση τους κι από τήν ποιητική τους κατάρτιση είναι κατά πρώτιστο και μέγιστο λόγο ξενότροποι ποιητές: Ο Μαλλαρμέ, ό Βαλερύ, ό Απολλιναίρ, ό Κλωντέλ, ό Έλιοτ, ό Μπρετόν, ό Ελιuard σταθήκαν οι δασκάλοι τους: και τέτοιοι δασκάλοι άμα βρούν τέτιους μαθητές πρέπει νά ναι περήφανοι για τό έργο τους. Άρκετό πρόβλημα, άθλος όλόκληρος, βρέθηκε μπροστά τους, προκειμένου νά προσαρμόσουν τήν έτσι κατευθυνομένη ποιητική τους διάθεση, μέ τό ελληνικό γλωσσικό όργανο τής ποίησής μας, άρκετή συμβολή, και μάλιστα ελληνική, ήταν ή πιτυχημένη τους προσπάθεια. Κι ή μετατόπιση των πηγών τής έμπνευσης σέ χρώμα ελληνικό, κι ή άναδρομή σέ ύπονοούμενα ή σέ νοούμενα τής πιό κοντινής ή άλαργινής ελληνικής παράδοσης, έρχεται φυσική κι άβίαστη, φυσιολογική έπιταγή του κάθε Έλληνα τεχνίτη, αν έχει τή συνείδηση πώς δέν είναι δυνατό νά βλέπει μέ ξένα μάτια και νά αισθάνεται μέ ξένα αισθητήρια. Όλες αυτές οι πειραματικές προσπάθειες, έφόσον μπαίνουν στήν έξυπηρέτηση του λειτουργήματος τής ποίησης, βγαίνουν πάντα καρπερές και είναι άξιες δλης τής προσοχής μας. Δέν ξέρω όμως από ποιά έλατήρια κινούμενοι (κ' έδω αρχίζει ή δυσάρεστη ιστορία), δέν άρκεσθήκαν στήν άβίαστη ροή του λυρισμού τους πού είχαν τόσους λόγους νά τήν έμπιστεύονται άπόλυτα, αλλά θελήσαν παίρνοντας για βάση τό ίδιο τους έργο, κι άναθεωρώντας κι ένα μέρος

από τις πρώτες τους αρχές, να θεμελιώσουν ένα θεωρητικό a priori οικοδόμημα με τάση την προγραμματική, σώνει και καλά, έθνικοποίηση της ποιητικής τους παραγωγής, που θα δικαιωνόταν τάχα μόνο αν απόδειχνε μαθηματικά το δεσμό της, την επανασύνδεσή της με ένα ώριμο (και πολύ περιωρισμένο) τμήμα της έθνικής μας παράδοσης. Οι πραγματικοί δασκάλοι έπρεπε προγραμματικά ν' αντικατασταθούν, έξωτερικά περισσότερο, παρά ουσιαστικά, από ώριμα κείμενα, που αποτέλεσαν τη Βίβλο της μόνης 'Αλάθητης ποιητικής Σοφίας, όπως ο 'Ερωτόκριτος και τ' απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη.

Η μελέτη, ή αγάπη κι' ή ψυχική μας προσέγγιση προς τέτια αυθόρμητα και καθαρά κείμενα της Ιστορίας μας, είναι κάτι, που μόνο καλό μπορεί να μας κάνει. Και πρέπει να όμολογηθεί πως στην εποχή μας ή ποιότητα κι' ή ένταση μιās τέτιας προσέγγισης έχει προοδεύσει, βαλμένη στο σωστό δρόμο. Είναι ζήτημα αν θα μπορούσαμε να προχωρήμε έτσι άνετα σ' αυτό το έθνικό μας κλίμα, αν δέ θυσίαζε όλη του τη ζωή κι' όλο τον ένθουσιασμό στην αποκάλυψη του σωστού δρόμου ο Βλαχογιάννης. Θα χαίρεται ή ψυχή του βλέποντας πως ο κόπος του δέν πήγε χαμένος. Θα χαίρεται, αλλά, παμπόνηρος και διεισδυτικός καθώς ήταν, αν κρατάει αυτά του τα χαρίσματα και στον άλλον κόσμο, δέν μπορεί παρά να λυπάται συνάμα, διακρίνοντας την βιασμένη και κάπως επίπλαστη αποκλειστικότητα και αφύσικη γενίκευση που μεταχειρίζονται στην έκμετάλλευσή τους οι νέοι ποιητές αυτών που τους αποκάλυψε εκείνος. Δέν ξέρω αν σφάλνω στην κρίση μου, αλλά από τη στιγμή που πήραν οι δυο ποιητές τούτη την πραγματική γραμμή, έχασε ή ποίησή τους κάτι από την παρθενική δροσιά που είχε. Νά έξετάσω τα αίτια; ποιό το όφελος; Ίσως νάταν τό σπρώξιμο της άμετρης φιλοδοξίας, τραβάνε για να γράψουν υποθήκη στον όρο «έθνικός ποιητής», φοβήθηκαν μή θεωρηθούν άνεπίκαιροι κι' άπροσαρμοστοί, έξω από τον τόπο και τους καιρούς, δέ θέλησαν να υποστούν τη μοίρα των ποιητών της άφαίρεσης ή της καθαρής τέχνης, νόμισαν καλόπιστα πως άνέχεται ή ποίηση την έφαρμογή προγράμματος; Ένας Θεός ξέρει ποιές άπ' όλες αυτές τις υπόκωφες αιτίες του ύποσυνείδητου όδηγοσαν σ' αυτά τα έσχατα. Για τούτο άγνότερος και πολύ πιο παρθενικός στάθηκε ο Γκάτσος του «Άμοργός» κι' ο Έγγονόπουλος του «Μπολιβάρ», όπου τό αποτέλεσμα της νεο-παραδοσιακής ποίησης έρχεται πηγαίο και αυθόρμητο κι' από πουθενά δέν ψυχραίνεται ή ποιητική άτμόσφαιρα από την άρκετά βάσιμη ύποψία πως ο ποιητικός μόχθος υπάκουσε σε ξένα προστάγματα. Άς σημειωθεί, πως τη μνεία του Έγγονόπουλου την κάνω καταχρηστικά έδω, γιατί τον ποιητή τούτον

θα τον συμπεριλάβω σ' άλλο τμήμα της μελέτης, μαζί με τους αίρετικούς.

Τό πόρισμα λοιπόν που βγάζει κανείς από τη γενική έπισκόπηση όλης της σειράς των όρθόδοξων έθνικά και γλωσσικά ποιητών είναι πως λίγο ή πολύ παντού έγινε αισθητή ή ανάγκη του άγκιστρώματός μας προς την έθνική παράδοση, και λίγο ή πολύ, παντού έφαρμόσθηκε τούτη ή πεποίθηση κάπως σαν πρόγραμμα, σε βλάβη και ζημιά της ίδιας της ποίησης, με τη μοναδική εξαίρεση του Άγγελου Σικελιανού, όπου νίκησε ο λυρισμός κι' ή ποιητική διαίσθηση και χωρίς να χρειασθεί ή μεσολάβηση κανενός προγράμματος (μιλώ για τό καθαρό λυρικό του έργο), πέτυχε ο μεγάλος τούτος ποιητής την πιο άδολη κράση όλης της έλληνικής γής, θάλασσας, φύσης, παράδοσης, μύθου παλιού και νέου, χωρίς τίποτε να προδοθεί. Δεύτερη διαπίστωση είναι τό παρήγορο φαινόμενο ή πόσο ή ποίηση όλων των σταδίων από την επανάσταση κι' έδω, διαισθάνθηκε μόνη αυτή μέσα σ' όλα τα φανερώματα της ζωής τό τραγικό σπάσιμο αυτής της παράδοσης του γένους μας, που σύμπεσε με την άπελευθέρωση, και προσπάθησε, με συγκινητικό τρόπο, να δείξει, άσχετα αν πετυχημένα ή άποτυχημένα, προς που θάπρεπε άπαραίτητα να στραφούμε. Άλλά ένω στή γενική κατεύθυνση ή διαίσθηση ώδήγησε σωστά, έσφαλε έν τούτοις γενικά στην έφαρμογή, γιατί άγκάλιασε (έπηρεαζόμενη άθελά της από άλλα Ιστορικά σύνδρομα) τη μονομέρεια, κι' άγνόησε τό ποιά άκριβώς είναι ή έθνική μας παράδοση στο σύνολό της. Τούτο είναι ο κύριος σκοπός της μελέτης μου, και θα έκφράσω τις γνώμες μου σ' αυτό τό ζήτημα τελιώνοντας. Τρίτη διαπίστωση είναι πως οι νέοι που υλοθετώντας τον τύπο διάκρισης του Τιμπωντέ λέγονται του 30 και δώθε, δέν κάναν τίποτε περισσότερο παρά να επαναλάβουν άκριβώς ό,τι πράξαν οι πρόδρομοί τους, ο καθένας με τον τρόπο του (φανατική γλωσσική όρθοδοξία που είναι και τούτη ένας τρόπος δεσίματος προς ένα τμήμα της παράδοσης κατά τη γνώμη τους, σύμφωνα με τους δασκάλους της νέας γλώσσας, στροφή στο δημοτικό τραγούδι και δυο τρία άλλα κείμενα) με τη διαφορά που οι νέοι του 30 μεταχειρίστηκαν έναν τρόπο πολύ βαθύτερο, στοχαστικώτερον και πιο συγχρονισμένον, ώστε ή αναπροσαρμογή αισθητικά να είναι πιο άρτια και ψυχικά πιο βαθειά. Εκεί τους χρειάζεται ο έπαινος. Αντίθετα πρέπει να πολεμηθεί ή τάση των ειδικευμένων κριτικών τους, που τους αποδίδει την ανακάλυψη κάτι καινούργιου. Κι' επί πλέον πρέπει να γίνει προσπάθεια να υλοθετήσουν την πίστη πως αυτό που θεωρούν άπαντο της παράδοσης είναι λειψό και μια και είναι τόσο άξιοι κ' έλπιδοφόροι στο δρόμο που τραβάνε, νάγνωτισθούνε για να ολοκληρώσουν μέσα τους την κράση της

συγκροτημένης παράδοσης, στο σύνολό της, και στο χρονικό της σημείο πού, ενώ μάς είναι το πιο κοντινό, δεν είναι συνάμα και τόσο κοντινό, ώστε η βίαιη τομή που έγινε να βρίσκει κάποια απόπειρα θεραπείας. Έδω δεν είναι ζήτημα του νοῦ και του σχηματικού συλλογισμού· είναι ζήτημα αγάπης και ψυχής. Αμα δε σε τραβάει, η σου προκαλεί αποτροπιασμό, ή και, απλά, θέλεις να αγνοείς το πιο ουσιαστικό τμήμα της παράδοσής σου, κι ή δρεξή σου ή ή μιση σου κατάρτιση σε τραβάει σ' ένα μονάχα τμήμά της αποκομμένο, καλλίτερα θά ήταν να παρατοῦσες ὀλίγον τὸν ἐπιφανειακὸ τοῦτον ἀγῶνα, καὶ νὰ ἐπιδιδόσουν ἀποκλειστικά στὴ μεταφύτευση τῶν φυσικῶν σου ξένων ροπῶν· τότε θάκανες σὲ κάποιο μέτρο δουλειὰ ἐθνική, γιατί θάβοηθοῦσε ἡ ἀνάγκη σου· ἐνῶ τραβώντας τὸ μισηρὸ δρόμο παραπλανᾷς χωρὶς νὰ τὸ θέλεις, κάνεις ἐθνικὸ κακὸ, γιατί ἀπομακρύνεις τοὺς νεώτερους ἀπὸ τὸ δρόμο τους, καὶ ὅσο περνᾷ ὁ καιρὸς (ἀρκετὸς πῆγε χαμένος), τόσο χάνονται καὶ καταχώνονται τὰ λείψανα καὶ σὲ λίγες δεκάδες χρόνια, ζήτημα θάνατο ἂν θά ὑπάρχει ἐλπίδα σωτηρίας.

Παράλληλα ὅμως μὲ τὴν ποιητικὴ πορεία τῶν ὀρθόδοξων δημιουργῶν, στέκονται οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν Αἰρετικῶν, αἰρετικῶν πού ἡ αἵρεσή τους μπορεῖ νάταν διαφορετικὴ στὸν καθένα, ἀλλὰ πού τοὺς ἐνώνει ἡ ἀποχή ἢ ἡ κάπως ἐκδηλωμένη ἀρνηση τῆς ὀρθοδοξίας. Αὐτοὶ πού δὲ θέλησαν νὰ μολύνουν τὴ φωνὴ τῆς ψυχῆς τους μὲ τίς συνταγὲς τῶν γραμματοδιδάσκαλων. Ὄνόματα στὴ σειρά Κάλβος, Παπαδιαμάντης, Καβάφης, Ἐμπειρίκος, Ἐγγονόπουλος, Μάτσας, πού θάπρεπε ἴσως ν' αὐξηθοῦν μὲ τὴ μεία τοῦ Χρηστομάνου, τοῦ Πλάτωνα Ροδοκανάκη καὶ τοῦ ἐντελῶς αὐτόνομου Καζαντζάκη, ἀποτελοῦν χωρὶς ἀμφιβολία ἕναν σεβαστὸ δμίλο. Δίκαια ἀναρωτιέται κανεὶς, ἂν τοῦτοι πρέπει νὰ συναντήσουν τὸν ἀφορισμὸ, ἢ παρασταίνουν ἰδιαιτερεῖς, ξεχωριστὲς ἀξίες — καὶ τότε ποιά σχέση ὑπάρχει μεταξύ τούτων ἢ ἐκείνων; Λαθέψανε τοῦτοι ὀλοκληρωτικὰ κι' οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ φωτισμένοι, κρύβουν κανένα μυστικὸ καὶ δὲν τὸ λένε, ἢ στέκονται ὁ καθένας τους μετέωρος, ξεκάρφωτος καὶ ἀποκλεισμένος ἀπὸ κάθε κοινωνία του μὲ τὸν ἄλλον; Ἐχω τὴ γνώμη πὼς δὲν εἶναι μετέωροι, οὔτε παραστρατημένοι, ἀλλὰ πὼς κρύβουν τὸ μυστικὸ. Θαρρῶ πὼς διαλέξανε τὴν ἀγαθὴ μερίδα, πού δὲ θά τοὺς ἀφαιρεθεῖ. Καὶ πὼς οἱ ἄλλοι μεριμνοῦν καὶ τυρβάζονται περὶ πολλὰ. Τοῦτοι θελήσαν νὰ διακονήσουν τὸν Κύριο τῆς τέχνης μὲ τὸ μῦρο κι' οἱ ἄλλοι μὲ τὰ κουζινικά. Ὅποιος εἶναι σὲ θέση νὰ αἰσθανθεῖ πὼς ἡ παράφραση τῆς Χαλιμάς εἶναι κείμενο ζωντανὸ καὶ συνδεμένο ὀργανικὰ μὲ τὴ γλωσσικὴ καὶ ποιητικὴ παράδοση, ἐνῶ ὁ Ταμπουράς κι' ὁ Κόπανος ἐρχεται σὰν θεληματικὰ ἐπίπλαστος, μὲ τὴν

κρυάδα τοῦ θανάτου διαχυμένη σὲ μέλη πού δὲ λένε νὰ ξαναζωογονηθοῦν, αὐτὸς θά αἰσθανθεῖ τὸ τί ὑπονοῶ. Νὰ τὸ αἰσθανθεῖ, εἶναι τὸ ἕνα βῆμα. Νὰ θελήσει νὰ τὸ ὁμολογήσει, εἶναι τὸ ἄλλο. Λευτερωμένοι οἱ αἰρετικοὶ ἀπὸ τὸν πέπλο πού θολώνει τὴ ματιὰ, μὲ τὰ χέρια λυμένα ἀπὸ κάθε πέδη, ἔτοιμοι νὰ ἐκφράσουν τὸν παλμὸ τῆς καρδιάς καθὼς ἀναβρῦζει τὸ αἷμα καὶ ξαναβρῦζει, μπορέσαν, μὲ τὸ ποιητικὸ τους αἰσθητήριον γιὰ γνώμονα ἀποκλειστικὸ, νὰ βρεθοῦν χωρὶς προσπάθεια, χωρὶς πρόγραμμα, χωρὶς ἐκζήτηση, στὸ χάρο τῆς ἀβλαστης νεοελληνικῆς παράδοσης, τέτια πού ἀκέραια μᾶς προσφέρεται κι' ὄχι ἀκρωτηριασμένη, οὔτε παραμορφωμένη ἀπὸ ἀκρομεγαλία. Καὶ εἶναι καιρὸς νὰ φθάσω στὰ συμπεράσματά μου. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἄμεση παράδοσή μας εἶναι ὁ βυζαντινὸς κόσμος, ἀλλὰ ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀκέραιος βυζαντινὸς κόσμος καὶ διόλου μιὰ του μονάχα φάση, αὐθαίρετα παρμένη καὶ ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ δέντρο της, πού μᾶς τὴν παρουσιάζουν τόσες γενιές τώρα σὰν τὸ ἄπαντο τῆς παράδοσής μας. Ἡ γλωσσικὴ ἔριδα καὶ ὁ φανατισμὸς πού γέννησε εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ. Στὸ δικαιολογημένο μῖσος ἐναντίον τῶν λογιώτατων ἔφερε γιὰ φανταχτερὸ ἀντίρροπο (θεωρητικὸ κι' ἐπιχειρηματολογικὸ) τὴν ποιητικὴ λαλιὰ τοῦ λαοῦ καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Καὶ στὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ διαστρέβλωσε καὶ παραμόρφωσε καὶ τὴν ποιητικὴ λαλιὰ τοῦ λαοῦ, ἐφαρμόζοντας συστήματα ἐργαστηριακὰ παράλληλα στὴν ἀντίθεσή τους μὲ τὰ καθαρευουσιάνικα, τόσο πού ἀντὶ νὰ εἴμαστε προικισμένοι μὲ μιὰ μάλιστα πλαστής καὶ νεκρῆς γλώσσας, ἀποκτήσαμε δυὸ μάλιστα, γιὰ ν' αὐτοτιμωροῦμεθα πὸ ἀφθονα καὶ πὸ ἀνετα.

Ἡ βυζαντινὴ ψυχὴ, δηλαδὴ σύσσωμος ὁ λαός, εἶχε τὸ μυστικὸ του· τοποθετημένος ὀλοκληρὸς καὶ μὲ ὄλη του τὴν ψυχὴ μέσα στὴ διάρθρωση ἑνὸς ἀπόλυτα θεοκρατικοῦ συστήματος, εἶχε τὸ ἐπίκεντρό του στὴν Ἐκκλησία. Γιὰ νὰ βροῦμε τὰ λουλούδια καὶ τὸν καρπὸ τῶν καιρῶν ἐκείνων πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ ψάξομε τὴν Ἐκκλησία. Ἡ κάθε τέχνη, καθὼς καὶ στὴ δύση, τοὺς ἴδιους καιροὺς, εὑρίσκει τὴν τελείωσή καὶ τὸ κορυφωμὰ της μέσα στὰ πλαίσια τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ, μολονότι τὰ πλαίσια ἀποτελοῦσαν φραγμὸ κι' ἀπαιτοῦσαν πειθαρχία, κατῶρθωνε ἡ ἀληθινὴ τέχνη, καὶ μέσα στοὺς ἀναγκαστικὸς περιορισμοὺς τοῦ συστήματος νὰ δείχνει τὴν πρωτοτυπία της, τὴν πνοή της, ἀκόμη καὶ τὴν τόλμη της καὶ τὴν ἐπαναστατικότητά της. Ἐξω τῆς Ἐκκλησίας, ἦταν ἡ λαϊκὴ τέχνη. Ἀλλὰ ἡ λαϊκὴ τέχνη εἶναι ἡ ἀπρόσωπη, ἢ ἡ πρωτόγονη τέχνη, πού ἔχει τὴ δράση της καὶ τὴ χάρη, ἐφόσον κρίνεται σὰν λαϊκὴ τέχνη σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Τέχνη, τὴν ἐνσυνείδητη καὶ καλλιεργούμενη μὲ τὴν αἰσθητικὴ πνοὴ καὶ τὸν αἰώνιο

προοδεύοντα μόχθο τοῦ καλλιτέχνη. Ἄν παραδεχθῶμε πὼς ὑπάρχει ἕνας σπουδαῖος πολιτισμός, πού λέγεται Βυζαντινός καί πού ἐξελίχθηκε, γνωρίζοντας γένεση, ἀκμή καί παρακμή, μέσα σέ χίλια κι' ἀπάνω χρόνια, τότε βέβαια μαζί μ' αὐτό πρέπει νά παρουσιάσουμε καί τὰ δείγματα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Κ' ἕνας πολιτισμός χίλιων διακοσίων χρόνων, στίς περιοχές τῆς τέχνης δέν εἶναι δυνατόν βέβαια νά φανερώναται μονάχα μέ τὰ λαϊκά του φανερώματα, κι' αὐτά μετρημένα στά δάχτυλα κι' ἀποτελούμενα ἀπό μεταγραφές φράγκικων κειμένων, πού μόνο χάρη στήν εὐστροφία καί τῆ λεβεντιά τῆς φυλῆς μας, κατορθώσανε νά πάρουν χρώμα ἑλληνικό, πρσαρμοζόμενο στό κλίμα μας. Πάντα, σ' ὄλους τοὺς λαούς, στά περιθώρια τοῦ πολιτισμοῦ τους, ὑπῆρξε τοὺς καιροὺς ἐκείνους μιὰ λαϊκὴ μοῦσα ἠρωϊκο-ερωτική, ἕνα εἶδος δημοτικῆς ἐποποιίας ἢ ἀπλοποιημένου καί ἠχηροῦ θεάτρου γιὰ τὴν τέρψη τοῦ λαοῦ. Πολύτιμο κειμήλιο καί φορέας δροσιάς εἶναι οἱ λαϊκὲς μορφές τῶν τεχνῶν, ἀλλὰ εἶναι αὐτός ὁ ὠρισμένος τομέας. Τὸ ἴδιο κι' ἡ λαϊκὴ ζωγραφικὴ. Δέν μπορεῖ ὁμως ν' ἀγνοηθεῖ συστηματικὰ ὁ κύριος ὄγκος ἑνός πολιτισμοῦ γιὰ νά δοθῆ ἕνα παραμορφωτικὸ φούσκωμα καί μιὰ θαυματουργικὴ ἀποκλειστικότητα μονάχα στά λαϊκά φανερώματα. Ρωμαντικὴ διάθεση περισσότερο μᾶς ἔσπρωξε νά τὰ ξεθάψουμε καί νά τάγαπήσουμε. Ρωμαντικὴ διάθεση εἶναι καί νά θέλωμε νά κρεμάσουμε τὴ σωτηρία μας μονάχα σ' αὐτά.

Δέν μπορούμε νά ἰσχυριζόμαστε πὼς ὁ Βυζαντινός λαός ὄλων τῶν τάξεων κι' ὄλων τῶν κλιμάτων δέν εἶχε ἄλλη ἀντίληψη τῆς ποιητικῆς τέχνης ἔξω ἀπὸ τίς μνήμες τῶν διγενετικῶν τραγουδιῶν καί πὼς περίμενε γιὰ ν' ἀνανεώσει τὴν ποιητικὴ του διάθεση νά περάσουν ἑξακόσια χρόνια γιὰ νά προχωρήσει ἕνα βῆμα στὸν Ἐρωτόκριτο. Ἀκόμα καί στά μεταβυζαντινά χρόνια τῆς σκλαβιάς ὅπου θάταν φυσικό, σέ κοινωνίες τρομοκρατημένες, ὅπου ἡ ἀνετη παιδεία στέναζε, νά περιοριστοῦν τὰ ποιητικὰ ἐνδιαφέροντα σέ λαϊκὲς μορφές τέχνης, πάλι καί τότε ἐξακολουθοῦσε κάλλιστα νά ρεῖ καί ἡ ἄλλη πλευρὰ τῆς παράδοσης, ἐξίσου ζωντανά, πού ζῆ ἀκόμη καί σήμερα δίπλα μας, ὅσο κι' ἂν καμωνόμαστε πὼς δέν τὴ βλέπομε.

Ὅλες οἱ τολμηρότητες, ὄλες οἱ πρόοδοι καί τ' ἀνεβάσματα τῆς τέχνης, βρίσκονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ξένοι μᾶς ἀνοιξαν τὰ μάτια καί μόλις τώρα ἀρχίζομε νά βλέπομε πὼς ἡ βυζαντινὴ ἀγιογραφία, φορητὲς εἰκόνες, τοιχογραφίες καί ψηφιδωτὰ ἀποτελοῦν τὴ θαυμάσια πορεία μιᾶς ζωγραφικῆς τέχνης ἰδιόρρυθμης καί ἀμίμητης, πού, ἀσχετα μὲ τὸ θρησκευτικὸ τῆς χαρακτήρα, εἴτε πιστοὶ εἴμαστε, εἴτε ψυχροὶ κι' ἀδιάφοροι, εἴτε ἄθεοι, μπορούμε κάλλιστα, κοσμικά, νά τὴν ἀπολαύσουμε στήν πλούσια ἐξέλιξή της. Κατῶρθωσε μὲ

ὄλη τὴν εὐλάβεια καί τὴν πειθαρχία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, νά ἐκφράσει τίς τολμηρότερες ἔννοιες, κρυμμένες ἐκεῖ πού δέν τίς περιμένεις, νά κραυγᾶσει τὴν παρουσία τῆς Τέχνης, ἐκεῖ πού θά περίμενες μονάχα ἀσκητισμὸ καί προσευχὴ. Ἀφίνω τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, πού στέκεται ἰσότιμη ἀλλὰ καί ἰδιότυπη, μοναδικὸ μνημεῖο στήν εὐρωπαϊκὴ μας ἑλληνικὴ ἀνατολή. Τὸ ἴδιο στίς λεπτομερειακώτερες διακοσμητικὲς τέχνες τῶν ἀμφίων, τῶν κεντητῶν κι' ἄλλων λειτουργικῶν στολιδίων. Ποιὸς θά ἰσχυρισθῆ πὼς μονάχα ἡ ποίηση δέν ἤυρε τὸν παράλληλο δρόμο της; Ἐλειψε ὄλους αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες; Ἡ αὐτὴ μονάχα στάθηκε ἀντιδραστικὴ καί δέν ἐκφράζει, παρά μονάχα στροφὴ πρὸς τὰ πίσω; Σχολαστικὲς φιλοκλασσικὲς διαθέσεις; Ποτέ δέν κατάλαβα γιὰτί ἀγνοήθηκε τόσο ἐπίμονα ὁ πλουσιώτατος θησαυρὸς τῆς ὕμνογραφίας πού παρουσιάζει τὴν πιὸ ἀδιάσπαστη ἐξέλιξη καί ἀνοδο μαζί μὲ τίς ἀγνότερες, τίς ποιητικώτερες οὐσίες. Ἡ ἴδια τόλμη πού παρατηρεῖται στὴ ζωγραφικὴ, ἡ ἴδια κρύβεται στήν ὕμνογραφία. Αὐτὴ συγκίνησε χιλιάδες καί μυριάδες τίς γενιές τῶν προγόνων μας. Αὐτὴ εἶχε ὕφανθεῖ μαζί μὲ τὴ ζωὴ τους τὴ συναισθηματικὴ, σ' ὄλους τοὺς τομεῖς της. Οὔτε ὁ ἔρωτας, οὔτε ἡ ἀνοιξη, οὔτε ἡ σαρκικὴ ἀκόμη πράξη δέν ἔλειψαν νά δώσουν τὸ παρὸν μέσα στήν ὑπέροχη αὐτὴ ποίηση. Πρόσεξε κανεὶς πόσην ὑπερρεαλιστικὴ διάθεση κρύβει ὁ στίχος «λόγῃ ἐκεντήθη ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου»; Καί δέν εἶναι πλάνη νά θεωρεῖται ἀρχαϊκὴ (ἴσὺν καθαρεύουσα) ἡ γλώσσα τῶν ὕμνογράφων καί τῶν συναξαριστῶν, ὅταν ἀκριβῶς τὴ ροῆ καί τὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας μας τὴ βρίσκουμε νά καθρεφτίζεται ἀβίαστα, ἔξω ἀπὸ ἐπιβολὲς ἐξωτερικὲς κι' ἐπιβουλές, μόνο καί μόνο μὲ τὴ δύναμη τῆς πορείας πρὸς τὰ ἐμπρός; Αὐτὴ ἡ γλώσσα στήν ἐξέλιξή της εἶναι πού διεύθυνε τὰ γραφτὰ τῶν προγόνων μας τῆς τουρκοκρατίας καί τ' ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν. Καί τὸ πού τραγουδιέται καί διαβάζεται ἀκόμη σήμερα αὐτούσια στίς ἐκκλησίες μας, ὅσο κι' ἀνδιστάζουμε νά πατήσουμε τὸ πόδι μέσα σ' αὐτές, εἶναι ἕνα ἀκόμη δείγμα, πὼς κάτι πολὺ οὐσιαστικὸ ἀγνοήσαμε. Κι εἶναι ντροπὴ νά ὁμολογήσουμε τὸ γιὰτί τὸ ἀγνοήσαμε: γιὰτί στάθηκε πιὸ δύσκολο στοὺς ξένους παρ' ὅσο ἡ ζωγραφικὴ νά μᾶς ἀνοίξουν τὰ μάτια, μιὰ καί δέν κατέχουν εὐκολὰ τὴ γλώσσα, κι' ὅσο ἀπὸ λόγου μας, ἐμεῖς ἔχομε γιὰ Βαγγέλιο τὸν Ἐρωτόκριτο, Ραθυμία, προκατάληψη στοὺς ἐντολεῖς νέους, ἀγνοία καί ἀγραμματοσύνη, εὐκολὴ κι' ἐντυπωσιακὴ ἐκμετάλλευση ποικίλων θεωριῶν, μᾶς ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὸ σωστὸ κόμπος πού μᾶς συνδέει μὲ τὴν ἀληθινὴ, τὴ ζωντανὴ καί δοξασμένη παράδοση, τὴ μόνη παράδοση τοῦ γένους μας.

Εἶναι ὠρισμένες στιγμὲς τῆς Ἱστορίας

που γίνονται σταθμοί σπουδαίοι και σημαίνοντες. Πρέπει να ξεχωρίσουμε α) την εξόρμηση του Μεγ. 'Αλέξανδρου στα πέρατα της 'Ανατολής (κι' όχι της Δύσης, δηλαδή το δικό μας φώς πρέπει κατά πρώτο λόγο να τρέφεται προς την 'Ανατολή, καθώς πλουτίσθηκε μάλιστα από τη μακεδονική άστραπή ο Εύφρατης, και τα πρόθυρα άκόμε της Κίνας)· β) τ' 'Αλεξανδρινά υπολείμματα και την ομώνυμή του πόλη· γ) το γεγονός πως ο άπόστολος Παύλος ξεκινώντας να κατηχήσει τον κόσμο ήρθε πρώτα στα ελληνικά χώματα, κήρυξε κάτω από τον Παρθενώνα, πήγε στη Σαλονίκη, στην Κόρινθο. Και μετά τράβηξε για τη Ρώμη. Το γεγονός τουτο, μαζί με την ελληνικότητα των πρώτων εκκλησιών της 'Ιωνίας, δίνει στην ελληνική εκκλησία που σε λίγο θα γινόταν ή Βυζαντινή εκκλησία, ένα πρωτείο πνευματικότητας, ψυχικότητας. 'Ενώ το πρωτείο της Ρώμης, ήταν εδραιωμένο στην υλική δύναμη. Διάδοχος ή ελληνική εκκλησία του ελληνικού πνεύματος. Διάδοχος ή εκκλησία της Ρώμης της κοσμοκρατορικής ύλης· δ) την περίεργη διασταύρωση μεταξύ Ρώμης και Νέας Ρώμης. Το ελληνικό θαύμα να υποκαταστήσουν λίγο-λίγο οι νικημένοι τους νικητές, μόνο και μόνο χάρη σ' ένα έξωτερικό τοπικό γεγονός, τη μετάθεση της έδρας του Ρωμαϊκού Κράτους. Προσφέρθηκε ή Δύση ναρθεί να παραδοθεί στην πνευματική 'Ανατολή. ε) Το και σπουδαιότερο για μας γιατί είναι το πιο κοντινό μας από τα μακρινά μας σημεία της Παράδοσής μας, το πιο διατηρημένο σε ζωντάνια, την Ιερή και τελετουργική στιγμή που αλώθηκε ή Βασιλεύουσα από τους Τούρκους. Πως να μην είναι ή 'Εκκλησία το κέντρο όλης μας της έθνικής ζωής. Πόλη, Παλάτι, 'Αγία Σοφία, και λαός λειτουργημένος ήταν το ελληνικό κράμα εκείνης της νόχτας. στ) Τη στιγμή εκείνη διχαζόνταν ή ελληνική ψυχή. Το Φανάρι, παρ' όλες του τις ύστερινές βιασμένες εξελίξεις, ξεψυχούσε. 'Ενας Γέροντας έμενε εκεί κλεισμένος σά σύμβολο, κ' έφευγε ο Βησσαρίωνας για τη Ρώμη. 'Ας καρφώσουμε το βλέμμα μας, αν θέλουμε παράδοση στον Βησσαρίωνα. 'Αν θέλουμε να μην άγνοήσουμε τη Δύση, όπως και δέν μπορούμε, άς την προσεγγίσουμε με την πληρότητα που της πρέπει, άς την προσεγγίσουμε περήφανα, σαν Βησσαρίωνες, ανατρέχοντας στην εποχή του. Δίνοντας και παίρνοντας. 'Ισοι με 'Ισους. Και διανύοντας μαζί όλες τις μετέπειτα εποχές. Κι' όχι ξυπνώντας άπ' το λήθαργο κι' άγκαλιάζοντας σπασμωδικά τον 'Ερωτόκριτο άπ' τη μιά μεριά και τον Breton, τον Eliot και τον Eluard ή τον Valéry άπ' την άλλη. Δέν μπορεί βέβαια τίποτε ν' άρτιωθεί με τέτοιους τρόπους και τέτια διάκενα χαοτικά. ζ) 'Ενας ελληνισμός έμενε μοιραία στη σκλαβιά και τραβούσε το σκληρό και σκοτεινό δρόμο του κρυφού σκολιοϋ και του βουνοϋ, κι' ένας άλλος άποδημούσε ή δια-

μορφωνόταν σε ξένα κλίματα που έτυχε να φυτρώσει. Οι δυο μοίρες του αιώνιου ελληνισμού, οι ντόπιοι κι' οι άποικοι στα ξένα. Τα δεσμά κι' ή ταπεινή άνθηση, τα φτερά κι' ο ευρύτερος όρίζοντας, ο Παπαδιαμάντης κι' ο Καβάφης. 'Η παιδεία του κρυφού σκολιοϋ που άνθίζει κι' ή ανάλαμπη ένός άλεξανδρινού ελληνισμού που ξαναζει στις παρακμές και τις εκφράσεις ένός μεγάλου ποιητή. Αύθόρμητα, προσαρμοσμένα με τον αισθητικότερο τρόπο τα γλωσσικά όργανα και των δυο στις διάφορες ψυχικές ροπές του ελληνισμού, άπαύγασμα φωτεινά της άληθινής παράδοσης μέσα στον πλοϋτο της, και άπόλυτη άνιδιοτέλεια μπροστά στην τέχνη, αυτά είναι τα χαρακτηριστικά τ' άψευδη των ποιητών. Ζωές όλόκληρες που καθιερωθηκαν στην τέχνη. 'Αληθινά μεγάλοι ποιητές και δασκάλοι. Δασκάλοι, όχι για άγρα μιμητών: το ποιο των έργων τους βοά, είναι τόσο προσωπικό, που δέν έπιδέχεται διαδοχή και μίμηση. Δασκάλοι στην καθοδήγηση της σωστής μας τοποθέτησης και του σωστοϋ μας δρόμου. 'Αν ζητάμε παράδοση, μονάχα στο βυζαντινό μας παρελθόν θά τη βρούμε, αν το αναδιφήσουμε στην πλήρη του ούσία. Κι' αν ζητάμε συγχρωτισμό με τους σύγχρονους μας λαούς της δύσης και του κόσμου, θά τον βρούμε ξεκινώντας από πολύ μακρινότερο σημείο, κι' όχι ο καθένας μας από τους συγκαιρινούς του. 'Ανατολή και Δύση, 'Ελληνες και Ρωμαίοι, έχουν κάποιο μακρινό σημείο που τους ένώνει. Μπορεί όσο τραβάει ο χρόνος τα σκέλη της γωνίας ν' άπομακρυνόμαστε όλο και περισσότερο, ύπάρχει όμως κάπου ή κορυφή της γωνίας. Μονάχα από την κορυφή είναι ο βατός δρόμος. 'Αν θέλουμε να πηδήσουμε από το ένα σκέλος στο άλλο, περνώντας το χάος, θά τσακισθούμε. Και για να μην πάμε πολύ μακριά, σε παρελθόν που όργανικά μας μένει ξένο κι' άσύνδετο, άς πάρομε για πραγματοποιήσιμη ένωτική κορυφή το Βησσαρίωνα. 'Η Δύση που άρνήθηκε, σύμφωνα με τη βουλή της Μοίρας, να βοηθήσει τον Παλαιολόγο, θά μας βοηθήσει σήμερα, θέλει δέ θέλει, φτάνει να ξέρομε να την προσεγγίσουμε. Με το σύστημα της έπαιτείας που άκολουθήσαμε ως τα σήμερα, δέ θά βρούμε Θεοϋ πρόσωπο. 'Ωπλισμένοι με την έπίγνωση του τί ήμαστε, θά ζητήσουμε τα όφειλόμενα και θά τα πάρομε να τα σπαταλήσουμε στον τόπο μας. Κι' ο 'Ερωτόκριτος κι' ο Διγενής κι' ή Χρυσάντζα, είναι μονάχα μόρια από τα πλούσια κ' έλκυστικά δώρα που έχει άκόμη κρυμμένα «ο ένδοξός μας Βυζαντινισμός».

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ

*Υποσημείωση :

Με το δικιο του θά παρατηρήσει ο άναγνώστης πως δέν αναφέρονται στο μελέτημα τουτο μιά σημαντική σειρά από ποιητές, που έντούτοις τη χάρη της τέχνης την προσέφεραν ο καθένας στον καιρό

του, καθώς ο Μαβίλης, ο Χατζόπουλος, ο Μαλακάσης, ο Ουράνης, ο Λαπαθιώτης, ο Πρεβελάκης, ο Άγρας, ο Δρίβας, ο Σαραντάρης, για να μνημονέψω μονάχα εκείνους που και προσωπικά μου προσέφεραν την απόλαυση της τέχνης τους. Ο σκοπός μου όμως, και πιστεύω τούτο να έγινε φανερό, δεν ήταν να δλοκληρώσω στις γραμμές αυτές την Ιστορία της ποίησής μας, αλλά ν' αντιπαραβάλω δυο κατά κάποιον τρόπο αντίμαχες ομάδες, για να δείξω, τι κατά τη γνώμη μου, νεκρώνει σαν κατάρα την ποίησή μας, ποιά έμμονα ριζωμένη και προπαγανδιστική μονομέρεια μας απομακρύνει από την επάνοδο μας στη σωστή μας έθνική έστια, από όπου βίαια ξαναβρήκαμε στα 1827 τη λευτεριά μας. Φυσικό λοιπόν ήταν να κρίνω και συγκρίνω εκείνους από τους ποιητές που με βοήθησε το παράδειγμά τους στην έκφραση και τη διατύπωση της πίστης μου. Έχω την έλπίδα πως όλοι θ' αναγνωρίσουν την αγαθή μου προαίρεση και θα ίδρουν πως ό,τι και να λέω

κι' ό,τι και να πιστεύω, δεν μου απόλειψε ποτέ η απέραντη αγάπη προς όλους. Ειδικότερα για τους φίλους μου, τον Σεφέρη και τον Έλύτη, με ίπτα-τίονεσι των οποίων γράφτηκε, μπορώ να πώ, το μελέτημα. Θάθελα να τους φωνάξω, πως την ποίησή τους, όσο κι' αν φαίνεται να χει πάρει μία κατιούσα, τη δέχομαι πάντα, με τον ίδιο τρόπο που την αγάπησα, δηλαδή σαν ποίηση καθαρά κι' αποκλειστικά υποκειμενική, έρμητική, νεότροπη, συγχρονισμένη με τις ξένες ροπές. Έκείνο που με όλη τη δύναμή μου αποκρούω είναι αυτό το επίχρισμα, το κονιάμα το παραδοσιακό απ' τη μία μεριά, της επικαιρότητας απ' την άλλη, που επιμένουν να ντύνουν την ποίησή τους, νομίζοντας πως έτσι της δίνουν ενδιαφέρον και περιεχόμενο, ενώ απλούστατα με το μασκάρεμα τούτο της κρύβουν την αναμφισβήτητη αισθητική αξία και την εμφανίζουν ό,τι από φυσικού της δεν έχει, με κίνδυνο να καταντήσουν τον πυρήνα της ανύπαρχτον, σαν το κατάλοιπο της σκόνης που απομένει στο αυγό σαν πολυχρονίσει.

Τ. Κ. Π.

MAURICE MAORE

ΠΑΝΩ Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΜΥΡΩΔΑΤΟ ΞΥΛΟ...

Πάνω σ' αυτό το κόκκινο το μυρωδάτο ξύλο, ένας ποιητής του Κβαλιόρ, που τ' όνομά του είναι χαμένο, έγραψε ένα ποίημα.

Οι αιώνες τδσβησαν στο πέρασμά τους.

Ίσως νάτανε κανένας παντοδύναμος βασιλιάς, που χάραξε αυτούς τους στίχους στο μεταξένιο σκέπασμα του έλέφαντά του.

Ίσως νάτανε κανένας άσκητής, καθισμένος ανάμεσα στις καλαμιές ενός βάλτου.

Μιά μεγάλη έρωτική κραυγή ή σοφά γνωμικά;

Πόνος, έλπίδα ή απάρνηση; Δέ θα τό μάθουμε ποτέ.

Πόσα πράματα ξεχασμένα για πάντα!

Κ' έγώ πάνω σέ λιναρένιο χαρτί του Κβαλιόρ έγραψα τ' όνομά σου και τραγούδησα την όμορφιά σου.

Τ' άλύπητα τά χρόνια θα σβήσουνε τους στίχους μου.

Και τί μ' αυτό, ώ Παντμανί, αν οι άνθρωποι άργότερα δεν ξέρουν τίποτα για μας τους δυό, άφου έσύ ξέρεις τούτη τη στιγμή πόσο σ' αγάπησα.

Μεταφρ. ΚΛΕΟ ΑΡΑΠΙΔΟΥ

